

POSTUPIM

A ČESKOSLOVENSKO

MÝTUS A SKUTEČNOST

MILAN CHURAŇ





Milan Churaň

POSTUPIM A ČESKOSLOVENSKO
Mýtus a skutečnost

Nakladatelství Libri
Praha 2001

© Milan Churaň, 2001
Odborný recenzent: prof. PhDr. Ján Mlynárik
© Libri, 2001

ISBN 80-7277-062-4

OBSAH

Úvod 6

Před Postupimí 12

Česká cesta k Postupimí 25

Přípravy na Postupim 44

V Postupimí 61

Závěr 82

Přílohy

Příloha 1: **Instrukce E. Beneše pro ministra J. Nečase** 99

Příloha 2: **Memorandum československé vlády o problému
německé menšiny v Československu
z 23. 11. 1944** 100

Příloha 3: **Americká odpověď na čs. memorandum** 108

Příloha 4: **Nóta čs. vlády z 3. července 1945** 109

Příloha 5: **Britská nota čs. vládě ze 14. července 1945** 111

Příloha 6: **Protokol jednání postupimské konference** 113

Příloha 7: **Zpráva o konferenci tří mocností v Berlíně** 126

Příloha 8: **Zpráva podvýboru kongresu USA
z března 1950** 131

Příloha 9: **Deklarace vlád ČSR a NDR z 23. června 1950** 133

Poznámky 135

Literatura 149

Rejstřík 154

ÚVOD

*Rozhodli jsme se pro odsun našich Němců do říše.
Spojenci nám toto stanovisko mezinárodně potvrdili.
Edvard Beneš, 28. října 1945*

Po pětapadesáti letech soustavného masivního vymývání mozků dnes už převážná část občanů našeho státu neví, jak tomu vlastně doopravdy bylo. Vydalo by na celou knihu, kdyby se měly publikovat všechny oficiální i neoficiální výroky, že „o odsunu Němců rozhodli spojenci na postupimské konferenci“ nebo že „odsun Němců od nás byl uskutečněn na základě usnesení postupimské konference“. Často se k tomu dodává, že spojenci tak rozhodli v zájmu uchování míru v Evropě. Tato tvrzení sugerují představu, že šéfové tří vlád v Postupimi jednali o tomto problému z vlastní iniciativy a že výsledek jejich jednání byl mezinárodně právně závazný. Československo tak bylo vlastně jen vykonavatelem postupimského rozhodnutí šéfů vlád Velké Británie, Spojených států a Sovětského svazu. Tak to například před časem napsal Jaroslav Šedivý: „Výsledek svých jednání shrnuly (tři mocnosti) do Postupimského komuniké, které mělo povahu mezinárodní smlouvy...“ Dále pak tvrdil: „Čili o usnesení vysídlit Němce z Československa byla československá vláda informována, tudíž sama nemusela v této věci rozhodovat o principu, nýbrž jen o způsobu, jak toto usnesení tří velmocí realizovat.“¹

Uvážíme-li, že citovanou publikaci vydal Ústav mezinárodních vztahů, že je to instituce Ministerstva zahraničních věcí České republiky, a že její publikace je tedy třeba brát se vší vážností, nebudeme se vůbec divit neznalosti, která v dané věci panuje v široké české veřejnosti. Někjaký dokument buď je, nebo není mezinárodní smlouvou. Pokud je, musí mít formální znaky smlouvy, musí projít řádným ratifikačním řízením v zemích účastníků smlouvy a musí být pak zveřejněn v publikacích k tomu určených (u nás ve *Sbírce zákonů a nařízení*). V nich by ovšem čtenář nějakou smlouvu z Postupimi marně hledal. Ostatně na postupimské konferenci byly projednány a podepsány dva dokumenty,

Protokol jednání (Protocol of Proceedings) z 1. srpna 1945 a *Zpráva o třístranné konferenci v Berlíně* (Report on the Tripartite Conference of Berlin) z 2. srpna 1945. Autoři jako J. Šedivý se ovšem neobtěžují vysvětlováním, který z těchto dvou dokumentů má „povahu mezinárodní smlouvy“, možná ani nevědí, že existují dva a že se liší počtem článků. Protokol jednání byl nejprve přísně tajný. I když se, z českého hlediska, od Zprávy podstatně neliší, americká a britská vláda jej zveřejnily až v roce 1947 a sovětská vláda ještě později, v roce 1955. „Postupimské komuniké“, ve skutečnosti bez adjektiv anglicky Report..., rusky Soobščeniye..., německy Mitteilung..., bylo oficiální sdělení světové veřejnosti o průběhu a výsledcích první poválečné konference šéfů tří vlád v Berlíně (Postupimi). Podle výše citované stati „usnesení“ o vysídlení Němců obsahuje článek XIII. Jenomže toto číslo má příslušný článek ve Zprávě, v Protokolu má číslo XII. Oba texty se ovšem liší jen jednou, uvozovací větou v článku XIII. Tyto dokumenty jsou zde otištěny v přílohách. Čtenář v nich rychle zjistí, že výrazy „rozhodli jsme“ nebo „usnesli jsme se“ neobsahuje žádný z nich.

Manipulaci se skutečnostmi umožňuje mimo jiné okolnost, že o postupimské konferenci je česká veřejnost dodnes informována jen velmi nedostatečně. Dosud snad jediná česká práce o ní² od V. Kotyky je propagandistický škvár zcela poplatný soudobým stanoviskům a cílům sovětské zahraniční politiky – byl to Západ, kdo usiloval o rozdělení Německa a vyvolal jej, západní mocnosti nemají v Berlíně žádná okupační práva, ze Spolkové republiky Německo vytvořily imperialistický a revanšistický stát a jen SSSR uskutečnil v Německé demokratické republice důsledně postupimské dohody o demilitarizaci a demokratizaci Německa; publikace rovněž obsírně vysvětluje, že západní hranice Polska byly na konferenci stanoveny s definitivní platností. Na tomto propagandistickém textu je dnes pozoruhodná pouze jedna věc – neobsahuje ani jednu větu o „odsunu“ Němců z Československa a o tom, že se uskutečnil na základě „rozhodnutí“ tří mocností v Postupimi.

V podobném duchu se nesou sovětské publikace, které vycházely česky v 70. a 80. letech. Za ně za všechny uvádíme práci, kterou napsal N. N. Vysockij.³ V ní byl článek o vysídlení Němců z Polska, Československa a Maďarska zmíněn jen jednou větou, která navíc sloužila zcela jinému účelu než obhajobě vysídlení „usnesením“ postupimské konference. Článek XII (XIII) byl totiž v komunistických státech používán jako argument pro definitivnost polských západních hranic na Odře a Lužické Nise – jinak by přece, dovozovalo se, konference nesouhlasila s transferem Němců z nových polských území.⁴ Tvrzení v uvedených a podobných publikacích východní provenience však již český čtenář mohl srovnávat s českými překlady dokumentů, které v letech 1961–66

vycházely postupně v oficiálním sovětském časopise *Meždunarodnaja žizň*. V roce 1973 byl vydán český překlad sovětské publikace o konferencích šéfů vlád v Teheránu, Jaltě a Postupimi⁵ a o 12 let později vyšly tyto dokumenty česky ještě jednou, doplněné sovětskými dokumenty o konferenci ministrů zahraničních věcí SSSR, USA a Velké Británie v Moskvě v říjnu 1943, o konferenci představitelů uvedených států v Dumbarton Oaks v srpnu až září 1944 a o konferenci Spojených národů v San Francisku v dubnu až červnu 1945.⁶ Tyto edice obsahují také české překlady Protokolu a Zprávy. Překlady se v obou edicích liší.

Sovětské dokumenty o postupimské konferenci jsou velmi chudícké. Jejich obsah kromě Protokolu a Zprávy tvoří sovětské zápisy plenárních zasedání šéfů tří vlád a dvou rozhovorů amerického prezidenta Harry S. Trumana v úvodu konference s J. V. Stalinem a v závěru s V. M. Molotovem. V edici z roku 1985 zahrnují tyto dokumenty 167 stran. Ovšem historici, politologové, publicisté a politici všude ve světě měli již od roku 1961 k dispozici mnohem obsáhlejší dvoudílnou edici americkou.⁷ Oba díly mají (kromě samostatně číslovaného rozsáhlého úvodu a edičních informací) celkem 2 733 stran. Obsahují americké zápisy plenárních zasedání šéfů vlád, pravidelných zasedání ministrů zahraničních věcí, dalších jednání členů americké delegace s účastníky konference, nejrůznější memoranda a návrhy, dokumenty o přípravách konference, záznamy o stavu jednání, pracovní dokumenty, mapky, fotografie atd. Publikace obsahuje také takzvaný Briefing Book Paper, což byly objemné, předem vypracované směrnice pro postup americké delegace na konferenci. Edice je opatřena velmi rozsáhlým poznámkovým aparátem a jmenným a věcným rejstříkem. U nás v době komunistického režimu byla americká edice dostupná samozřejmě jen privilegovaným personám; širšímu okruhu zájemců je vlastně nedostupná dodnes – vždyť ji nevlastní ani největší česká veřejná knihovna, Národní knihovna ČR.

Podobný obsah jako publikace americká má i o téměř čtvrt století mladší edice britská.⁸ Také ona obsahuje vydavatelský úvod a na 1 278 stranách dokumenty o jednáních před konferencí a z doby jejího konání. Zápisy o plenárních a dalších zasedáních jsou většinou stručnější než zápisy americké, proto z britské edice budeme dále citovat hlavně to, co neobsahuje publikace americká nebo čím britská edice americkou doplňuje. Rovněž britská edice má obsáhlý poznámkový aparát a na konci mnoha dokumentů jsou odkazy na další související události a písemnosti. Edice je uspořádána chronologicky; v úvodu obsahuje seznam dokumentů s popisem jejich obsahu, ale není opatřena rejstříkem.

Většina problémů, o kterých se jednalo v Postupimi, byla také tématem konference šéfů tří vlád v Jaltě na Krymu (ve dnech 4. – 11. února

1945). Předtím se ještě setkali prezident F. D. Roosevelt a premiér W. Churchill na Maltě. Sovětské dokumenty o krymské konferenci mají v českém překladu 100 stran, publikace americká 1 032 stran.⁹ Kdyby si politici a publicisté (nejen u nás) tuto publikaci jen prolistovali, nikdy by netvrdili, jak to někteří soustavně dělají a budou nadále dělat, že v Jaltě byla Evropa rozdělena na sféry vlivu. Taková snaha zásadně odporovala stanovisku tehdejších vedoucích amerických státníků a politiků (k tomu viz v seznamu literatury uvedenou pozoruhodnou stať Arthura Schlesingera jun.), a to bylo jako podklad pro případné jednání o tomto tématu zahrnující do připravených obsáhlých směrnic pro americkou delegaci. Těm se podobně jako později v Postupimí říkalo Briefing Book Paper (příslušná kapitola v něm má název American Policy toward Spheres of Influence, viz *The Conference at Yalta*, s. 103–106). Jeden z nejdůležitějších výsledných dokumentů přijatých na krymské konferenci měl název *Deklarace o osvobozené Evropě* a mimo jiné sliboval, že „naše tři vlády (budou) společně pomáhat lidu v každém z osvobozených států i v bývalých satelitních státech osy v Evropě, kde podle jejich soudu poměry vyžadují: a) vytvořit podmínky vnitřního míru; b) provést neodkladná opatření, aby se pomohlo strádajícímu obyvatelstvu; c) vytvořit prozatímní vládní orgány, v nichž budou zastoupeny všechny demokratické složky obyvatelstva a které budou povinny vytvořit co nejdříve na základě svobodných voleb vládu odpovídající vůli lidu; d) usnadnit provedení takových svobodných voleb tam, kde je potřeba.“¹⁰ Hned v úvodu je třeba poznamenat, že sovětské nedodržování Deklarace bylo jedním z velkých témat vztahů mezi třemi mocnostmi před Postupimí a během jednání v Postupimí, ale to není hlavním předmětem této publikace.

Tomu, že obsáhlé západní edice dokumentů vztahujících se k postupimské konferenci (a k dalším konferencím) byly v komunistickém Československu a celém sovětském impériu pro veřejnost přísně tabu, se nelze divit. Totalitní státy netrpí, aby jejich politika a propaganda mohla být doma podrobena nezávislému zkoumání, a znemožňují proto přístup k pramenům. Tím méně to překvapuje v případě postupimské konference, která se za více než 40 let studené války stala událostí, jejímiž výsledky státy sovětského impéria zdůvodňovaly svá zahraničněpolitická stanoviska a činy. Překvapuje ovšem, že ani za 11 let po pádu komunismu se u nás nenašlo žádné akademické, univerzitní, vysokoškolské či jiné historické nebo politologické pracoviště, které by v českém překladu zpřístupnilo zájemcům alespoň nejdůležitější dokumenty z uvedených západních edic. To má ovšem své důvody. Přestože „postupimské komuniké“ dnes představuje téměř „magnu chartu“ nuceného vysídlení Němců z Československa po druhé světové válce, au-

toři nesčetných prací o tom operují hlavně s „článkem XIII“. Neexistuje dosud česká monografie, která by se podrobně zabývala přípravou postupimské konference a jejím průběhem. Toto téma částečně zpracoval v úvodní kapitole své obsáhlé knihy historik Tomáš Staněk.¹¹ Ovšem postupimská konference nebyla hlavním předmětem jeho knihy. Autor této důkladné, ideologicky nepředpojaté práce o průběhu a výsledcích odsunu a o jeho mravních, politických a hospodářských důsledcích svou knihu dokončil prakticky v roce 1989, proto ani on neměl k dispozici západní dokumenty. Informace o konferenci čerpal hlavně od zahraničních autorů, zejména od J. W. Brügela a Alfreda M. de Zayase.¹²

Prezident Edvard Beneš v poselství Prozatímnímu Národnímu shromáždění 28. října prohlásil: „Naše geografická situace a historie naší země od 10. století tu může býti všem dostatečným důvodem a dokladem k tomu, že toto konečné řešení (!) německé otázky u nás je naprosto nezbytné, jedině správné a opravdu logické.“ Ještě předtím pronesl slova citovaná v mottu k tomuto úvodu: „Rozhodli jsme se pro odsun našich Němců do říše. Spojenci nám toto stanovisko mezinárodně potvrdili. Odůvodňujeme to řadou nejdůležitějších důvodů nejen politických, nýbrž i mravních a já prosím všechny naše politické činitele, aby tuto otázku vůbec posuzovali především také s hlediska mravního.“¹³ Právě politická a mravní hlediska přivedla autora této publikace již před desetiletími k otázce, proč se vlastně Československo po druhé světové válce stalo dobrovolně součástí sovětského impéria a bez výraznějšího občanského odporu v únoru 1948 také komunistickým státem. Jsem hluboce přesvědčen, že k tomu významně přispěla totální poválečná destrukce společnosti v Československu a že tehdejší nucené vysídlení každého třetího obyvatele českých zemí bylo její významnou součástí. V každém případě ne ti, kdo již desetiletí svádějí všechno na postupimskou konferenci, ale Edvard Beneš to řekl naprosto správně: rozhodli jsme se a spojenci nám to potvrdili. Předmětem této publikace je tedy líčení toho, jak jsme se rozhodovali a jak nám to spojenci potvrdzovali, jinými slovy vývoj českých a spojeneckých stanovisek v této věci a příprava a průběh konference, která prý rozhodla o „konečném řešení“.

Čtenář snad nebude práci zazlívát, že se v ní autorský text, mnohdy polemický, střídá se suchými citacemi dokumentů a odkazů na prameny. Předmět publikace je sám o sobě polemický a dokumenty ze západních edic jsou v českém překladu publikovány většinou poprvé. Ignoruje je u nás kdekdo, zejména však ti historici, kteří kdysi pod rudým praporem komunismu obhajovali vyhnání, štváli proti Západu a Spolkové republice Německo a horovali pro Sovětský svaz „na věčné časy“ a dnes pod červeno-modro-bílou vlajkou národních zájmů znovu obha-

jují vyhnání, štvou proti organizacím vysídlelců ve Spolkové republice a proti německým vládám, které jim poskytují podporu, a na své prosovětské horování a na svůj podíl na komunizaci českého historického a politického vědomí jako by zapomněli.¹⁴ Práce českých autorů o poválečném vývoji v Evropě věnují Postupimi obvykle jen několik řádků, maximálně pár odstavců. I když hlavním tématem této publikace je „Postupim a Československo“, její autor se snaží poskytnout v tomto rámci čtenáři co nejvíce informací i o konferenci samé a o době, v níž se konala.

V seznamu literatury v závěru knihy jsou uvedeny edice pramenů a paměti nejdůležitějších účastníků událostí na sklonku druhé světové války. Postupimská konference byla rovněž velkým milníkem na cestě od Jalty ke studené válce. Literatura uvedená v seznamu se tedy netýká jen vlastní konference, ale také dobových vnitropolitických a mezinárodněpolitických souvislostí. Kromě toho v textu se uvádí další literatura, která se však postupimské konference přímo netýká. Na závěr úvodu bych chtěl vyslovit co nejupřímnější poděkování Viktoru Dobaľovi z Univerzity Karlovy, který mi zprostředkoval studium stále ještě obtížně dostupných amerických a britských dokumentů o Postupimi a poskytl mi další přátelskou pomoc, a Libuši Vrbičanové z Národní knihovny České republiky, jež mi ochotně zjišťovala bibliografické informace a zpřístupňovala potřebnou literaturu. Především však patří můj dík nakladatelství LIBRI, které se rozhodlo tuto publikaci vydat.

Praha, červenec 2001
Milan Churaň

PŘED POSTUPIMÍ

Sovětská vláda vyznává jinou filozofii, konkrétně komunismus, a plně uplatňuje metody policejního státu, jež používá ve všech zemích, které se staly obětí jejich osvobozujících armád.

Winston S. Churchill, 27. května 1945

Před prvním poválečným setkáním šéfů vlád Svazu sovětských socialistických republik, Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku a Spojených států amerických již existovala řada dohod vlád těchto států, které upravovaly jejich postavení v poraženém Německu. Všechny je navrhla Evropská poradní komise (European Advisory Commission, EAC), instituce ustavená na základě ujednání konference ministrů zahraničních věcí tří mocností konané ve dnech 19. až 30. října 1943 v Moskvě. Měla sídlo v Londýně a tvořili ji zplnomocnění tři vlád. Jejím úkolem bylo studovat různé evropské problémy a poskytovat vládám doporučení k jejich řešení. Dne 11. listopadu 1944 se vedle amerického, britského a sovětského zástupce stal členem komise i představitel prozatímní vlády Francouzské republiky.

Komise v září 1944 navrhla dohodu o okupačních pásmech v Německu a o správě „Velkého Berlína“. Dohodu schválily vlády Spojeného království (5. prosince 1944), Spojených států (1. února 1945) a Sovětského svazu (6. února 1945). Na základě dohody šéfů vlád těchto tří mocností během jejich konference na Krymu bylo ze západních okupačních pásem vyčleněno pásmo rovněž pro Francii, a to dohodou, kterou v Londýně 26. července 1945 podepsali zplnomocnění čtyř vlád. (Dohodu publikoval americký Department of State Publication ve Washingtonu v *Treaties and Other International Act Series 3071*, s. 15–31.) Na základě doporučení EAC byla uzavřena také dohoda o kontrolních mechanismech v poraženém Německu. Nejdůležitějším orgánem se stala Kontrolní rada v Německu. Dohodu o jejím vytvoření schválily vlády Spojeného království (5. prosince 1944), USA (23. ledna 1945) a SSSR (6. února 1945) a na základě dohody z 1. května 1945 se stala členem kontrolních orgánů rovněž Francie. Na to na krymské (jaltské) konferenci naléhal zejména W. S. Churchill.

Důležitým právním aktem bylo „Prohlášení o porážce Německa a o převzetí svrchované moci vůči Německu vládami Svazu sovětských socialistických republik, Spojeného království a Spojených států amerických a prozatímní vládou Francouzské republiky“. Toto prohlášení podepsali 5. června 1945 v Berlíně vrchní velitelé čtyř spojeneckých ozbrojených sil v Německu. Jedním z nejvýznamnějších mezinárodně-právních ustanovení tohoto dokumentu bylo prohlášení, že vlády čtyř mocností přejímají v Německu nejvyšší moc.¹⁵ Do Prohlášení byla zabudována většina ustanovení z dohody o bezpodmínečné kapitulaci Německa, kterou EAC schválila 25. července 1944. Tento dokument však nakonec nebyl v Remeši (7. května 1945) a Berlíně-Karlshorstu (8. května 1945) podepsán. Kapitulační listina obsahovala jen vojenská ustanovení.

Ještě před zahájením postupimské konference měly tedy čtyři okupační mocnosti zajištěna v Německu nejvyšší výkonná a zákonodárna práva, a to na základě mezinárodně právně závazných vládních dohod (executive agreement). Německo v nich bylo chápáno jako celek a stanovením okupačních pásem vymezeno hranicemi z 31. prosince 1937.¹⁶ Svrchovanou moc v něm měly zajištěnu čtyři okupační mocnosti, každá ve svém pásmu a společně v Kontrolní radě. Oč tedy šlo na postupimské konferenci? Historik Robert Kvaček v předmluvě k českému vydání sovětských dokumentů o mezinárodních konferencích za druhé světové války popsal takto motivy britského premiéra Winstona S. Churchilla, který uspořádání postupimské konference inicioval: „Závěr války v Evropě ho naplňoval mocenskými starostmi; lekaly ho proměny na politických mapách a revoluční vlna, která rozmetávala dávné sociální pořádky. Pro Britské impérium a pro třídu, z níž pocházel a kterou zastupoval, chtěl uhájit vše, co se dalo. Zamýšlel využít k tomu i nové schůzky ‚velké trojky‘... Politický vývoj lícil Trumanovi ve ztmavých barvách: psal o ‚železné oponě‘, která prý může oddělit část Evropy od světa, o nebezpečí ‚třetí světové války‘, jež vznikne odchodem amerických vojáků z Evropy před rozřešením mezinárodních problémů.“¹⁷ Tato slova, publikovaná v Sověty okupovaném Československu pouhé čtyři roky před pádem komunismu v Evropě, vyjadřují tradiční komunistický pohled na poválečný vývoj v Evropě a na W. Churchilla. Britský premiér měl však ke konci války skutečně chmurné obavy a rozhodující praktické body strategie a politiky viděl tehdy „ztmavle“ takto:

„Za prvé, že se sovětské Rusko stalo smrtelným ohrožením pro svět.

Za druhé, že proti jeho šíření musí být ihned vytvořena nová fronta.

Za třetí, že tato fronta by měla v Evropě být vytvořena co nejdále na východě.

Za čtvrté, že Berlín je prvořadým a skutečným cílem anglo-amerických armád.

Za páté, že osvobození Československa a vstup amerických jednotek do Prahy bude mít vážné důsledky.

Za šesté, že Vídeň, a vlastně celé Rakousko, musí spravovat západní velmoci přinejmenším na rovnoprávném základě se sovětskými Rusy.

Za sedmé, že agresivní choutky maršála Tita vůči Itálii musí být odrazeny.

Konečně a především, že řešení všech podstatných záležitostí v Evropě mezi Západem a Východem musí být dosaženo **dřív, než budou vojska demokracie rozpuštěna** nebo než západní spojenci vydají sebemenší část německých území, jež dobyli, či jak se brzy dalo říkat, osvobodili od totalitní tyranie.¹⁸ Je to sice citát z Churchillových pamětí vydaných několik let po válce, není to však až dodatečné hodnocení vojensko-politické situace. Britský premiér ji takto viděl již tehdy, jak dosvědčují nesčetné, mezitím publikované dokumenty. Od krymské konference v Jaltě v únoru 1945 se odehrálo mnoho zneklidňujících událostí a Churchill jako první navrhl co nejrychlejší uspořádání nové konference šéfů vlád, která by řešila vznikající problémy. K tomu vedly také další okolnosti. V dubnu 1945 zemřel americký prezident F. D. Roosevelt, jehož místo zaujal zahraničněpoliticky nezkušený Harry S. Truman, a v Británii se měly uskutečnit parlamentní volby. I když nikdo nepočítal s tím, že by v nich Churchillova konzervativní strana nevyhrála, jisté to nebylo a Churchill měl obavy, že nebude moci uplatnit své celoživotní lidské a politické zkušenosti při mírových jednáních. Mezitím vrchní velitel vojsk západních spojenců v Evropě generál Dwight D. Eisenhower nepokládal za nutné to, co bylo vojensky možné a k čemu Churchill nabádal: dobýt Berlín a Vídeň, osvobodit Prahu, zkrátka dosáhnout toho (jak Eisenhowerovi napsal 2. dubna, tedy ještě před Rooseveltovou smrtí), „abychom si s Rusy podali ruce co možno nejdále na východě“.¹⁹

Válka se rychle chýlila ke konci a 6. května, den před německou kapitulací v Remeši, poslal Churchill prezidentu Trumanovi telegram, v němž napsal: „Věci se zřejmě nemohou pohnout dále z místa prostřednictvím korespondence a co nejdříve by mělo dojít k setkání představitelů našich tří vlád. Do té doby bychom se měli pevně držet nynějších postavení, jichž dosáhly nebo právě dosahují naše armády v Jugoslávii, v Rakousku, v Československu, na hlavní střední frontě Spojených států a na britské frontě dosahující až k Lübecku včetně Dánska... Mám za to, že poté budeme muset co nejseriózněji zvážit svůj postoj vůči Sovětům a ukázat jim, kolik jim můžeme nabídnout nebo naopak odmítnout.“²⁰ K tomu je třeba poznamenat, že Britové a zejména Američané

postoupili daleko za dohodnutou západní hranici sovětského okupačního pásma a Churchill toho chtěl využít jako nátlakového prostředku při jednáních se Stalinem. Už na Jaltě došlo k vážným neshodám mezi západními spojenci a SSSR kvůli Polsku a situace v něm se dále zhoršovala. V zemi nebyly uspořádány volby, jak Stalin v Jaltě sliboval, a koncem března bylo dokonce zatčeno a v Moskvě vyšetřováno 16 významných představitelů nekomunistického odboje v Polsku. Nelze zde podrobně sledovat výměnu názorů mezi Churchillem, Rooseveltem a Stalinem. Šlo v ní nejen o datum a místo konání konference, ale zejména o výchozí stanoviska. Churchilla zneklidňovalo vznikající sovětské panství v Evropě. V obsáhlém telegramu prezidentu Trumanovi 12. května napsal: „Vždy jsem přátelství s Ruskem prosazoval, ale podobně jako vy pocituji značné znepokojení kvůli jejich nesprávným výkladům rozhodnutí z Jalty, jejich postoji vůči Polsku, jejich převažujícím vlivu na Balkáně s výjimkou Řecka, potížím, které dělají s Vídni, kvůli spojení ruské moci na územích, jež Rusové kontrolují nebo okupují, s komunistickými metodami uplatňovanými v tolika dalších zemích a především kvůli jejich schopnosti udržovat dlouhou dobu v poli velmi početné armády... Na jejich frontě byla spuštěna železná opona. Nevíme, co se děje za ní. Zřejmě nemůže být pochyb, že celé oblasti ležící východně od linie Lübeck – Terst – Korfu se brzy octnou zcela v jejich rukou.“ Varoval znovu před stažením Američanů do jejich okupačního pásma: „Generál Eisenhower bude muset podniknout nejruznější opatření, aby se, až k tomuto nesmírnému ‚moskalskému‘ postupu do středu Evropy dojde, zabránilo dalšímu obrovskému útoku německého obyvatelstva směrem na západ... Mezitím bude mysl našich lidí zaneprázdněna uplatňováním přísných opatření vůči Německu, které je zničené a bezmocné, a Rusům se ve velmi krátké době naskytne možnost, aby budou-li chtít, postoupili až k vodám Severního moře a Atlantiku.“ V závěru znovu zdůrazňoval, že je třeba dosáhnout dorozumění s Ruskem nebo se přesvědčit, „na čem s ním vlastně jsme. Toho lze dosáhnout pouze prostřednictvím osobního setkání.“²¹

Prezident Truman nebyl v odpovědích Churchillovi tak pesimistický. Chtěl, pokud to bude možné, pokračovat v politické linii svého předchůdce a bral také v úvahu pokračující válku proti Japonsku. Nedospěl ještě k tak pragmatickému názoru jako Churchill a Stalin; ti dobře věděli, že osudy evropských zemí se budou utvářet v závislosti na tom, kdo je porazí (v případě nepřátel) nebo osvobodí (v případě přátel). Nicméně o nutnosti uspořádat konferenci šéfů vlád byl rovněž přesvědčen, neboť i jeho, mnohé politiky kolem něj a část veřejného mínění zneklidňoval stále více sovětský postup. Již 11. května uspořádal poradou, které se zúčastnili úřadující státní tajemník Joseph C. Grew, americký

vyslanec v Moskvě Averell W. Harriman a poradce Charles Bohlen. Grew úvodem požádal Harrimana o stanovisko k tomu, „že my všichni v ministerstvu zahraničí jsme názoru, že má mimořádný význam, aby se setkání Velké trojky uskutečnilo co nejdříve a neodkládalo se až do července. Vyslanec Harriman poznamenal, že problém našich vztahů s Ruskem je problémem č. 1, který ovlivní budoucnost světa; je skutečností, že se v současné době rozcházíme stále více. K všeobecné situaci přistupují navíc specifické a bezprostřední otázky jako např. zacházení s Německem na třístranném základě, ustavení Kontrolní rady atd., o nichž nebylo s Rusy dosaženo žádného pokroku. Také je zde samozřejmě polská otázka a mnoho dalších záležitostí. Harriman řekl, že se domnívá, že zřízení základu pro budoucí vztahy s Ruskem a vyřešení těchto bezprostředních otázek lze dosáhnout jen na schůzce tří a že čím déle se tato schůzka bude odkládat, tím bude situace obtížnější.“ Další jednání se pak týkalo doby a místa schůzky. Prezident nebyl pro Německo, „protože tentokrát by měl Stalin přijít na setkání za námi“, a navrhl Aljašku, ale Bohlen mu vysvětlil, že je třeba dát přednost místu blízkému Moskvě, „aby Stalin byl s to navázat s Moskvou rychlé a jisté spojení“.²²

Pro prezidenta Trumana, nováčka na světové politické scéně, bylo před chystaným setkáním Velké trojky důležité zjistit co nejvíce ze stanovisek šéfů dvou spojeneckých vlád k současným problémům a vzájemným vztahům a seznámit je se svými vlastními názory a záměry. Proto koncem května vyslal do Moskvy Harryho L. Hopkinse, blízkého spolupracovníka a poradce zesnulého prezidenta, a do Londýna Josepha E. Daviese, vyslance USA v Moskvě v letech 1936–41, Rooseveltova důvěrníka a šéfa úřadu pro válečnou pomoc. Hopkins jednal v Moskvě od 26. května do 1. června, Davies v Londýně od 26. do 29. května. Zprávy Hopkinse o jednáních se Stalinem a Molotovem²³ a Daviese o rozhovorech s Churchillem²⁴ podávají jedinečné svědectví o vztazích mezi spojenci bezprostředně po skončení války. Jsou ovšem tak obsáhlé, že z nich lze citovat jen některé pasáže.

Hopkins, který se těšil Stalinově důvěře, mu při první schůzce úvodem řekl, že v USA byla vždycky menšina, která se stavěla proti Rooseveltově politice spolupráce se Sovětským svazem, ale o té nechtěl mluvit. „Řekl, že chce maršála se vši vážností, jíž disponuje, ujistit, že veřejné mínění ve Spojených státech, které se rozhodlo pro stálou podporu Rooseveltovy politiky, je vážně zneklidněno jejich vztahy s Ruskem. Ve skutečnosti veřejné mínění se v posledních šesti týdnech tak závažně zhoršilo, že to působí škodlivě na vztahy mezi oběma našimi zeměmi. Hopkins si přeje zdůraznit, že tato změna nastala právě u těch lidí, kteří tělem i duší podporovali Rooseveltovu politiku spolupráce se

Sovětským svazem.“ O chvíli později pak Stalina ujistil: „Prezident Truman mu před jeho odjezdem vyjádřil velké znepokojení nad současnou situací a vyslovil rovněž přání pokračovat v politice prezidenta Roosevelta spolupracovat se Sovětským svazem; zdůraznil (prezident) také svůj úmysl uskutečňovat fakticky i podle ducha všechna formální a neformální ujednání, která společně vypracovali prezident Roosevelt a maršál Stalin.“ Vysvětlil pak americký názor na vztahy se Sovětským svazem: „Podstatným základem politiky prezidenta Roosevelta, kterou podporoval americký lid, je pojetí, že zájmy Spojených států se týkají celého světa a neomezuji se jen na severní a jižní Ameriku a Pacifik... Prezident Roosevelt se domníval, že Sovětský svaz má rovněž celosvětové zájmy a že obě země mohou společně vyřešit každý politický nebo hospodářský problém, který mezi nimi vznikne.“ Již předtím Hopkins prohlásil, že „není jednoduché nebo lehké ukázat prstem na konkrétní příčiny zhoršení vztahů,“ dál však znovu zdůraznil důležitost veřejného mínění v USA a na jednu konkrétní příčinu přece jen ukázal: „Prezident Truman a s ním americké veřejnost, ačkoli není seznámena se všemi podrobnostmi, pociťuje jistý zmatek nad naší neschopností řešit polskou otázku.“ Tomu – zejména ustavení prozatímní polské vlády podle dohod z Jalty, ale také zatčení nekomunistických představitelů polského odboje – byla věnována značná část jednání. Stalin naopak obvinil Velkou Británii, že chce podél sovětských hranic zřídit nový „cordon sanitaire“ a že si nepřeje Polsko přátelské k Sovětskému svazu. Američané tehdy ještě nevěděli, že v sovětském chápání přátelský znamená vazalský, i když americký vyslanec v Moskvě A. W. Harriman již v září 1944 varoval svého ministra, že základním problémem v americko-sovětských vztazích bude definice pojmu „spřátelená země“.²⁵ Hopkins k tomu prohlásil, že USA si rovněž přejí Polsko přátelské vůči SSSR, a znovu zdůraznil, že „situace bude brzy ještě horší, jestliže se polská záležitost rychle nevyřeší“. Stalin si zase stěžoval na ochlazení amerických vztahů k SSSR a za příklad uváděl přijetí Argentiny do OSN (SSSR byl proti), postoj USA k polské otázce, prosazování účasti Francie v reparační komisi, postoj v záležitosti smlouvy o půjčce a pronájmu a v záležitosti rozdělení německého obchodního a námořního loďstva.

Hopkins sdělil Stalinovi, že prezident Truman by se s ním chtěl před setkáním Velké trojky sejít (záměr, který přímo rozběsnil Churchilla, jak ještě uvidíme), a mluvil pak o nutnosti ustavit Kontrolní radu pro Německo. Ta měla mít sídlo v Berlíně, ale Sověti nemínili západní jednotky do města vpustit, dokud se Američané a Britové nestáhnou do svých okupačních pásem. To byl zase sovětský trumf. Stalin vyjádřil názor, že špatný vliv na situaci má nejistota ohledně mírové konferen-

ce a že je nutné ji tentokrát řádně připravit. „Konference ve Versailles byla špatně připravena; výsledkem bylo, že byly učiněny mnohé chyby.“ Další jednání se pak týkala války s Japonskem, válečných zajatců, reparací, OSN a především poválečné politiky vůči Německu a jeho správě. Hopkins se ptal, zda je SSSR ještě pro rozdělení Německa, a řekl, že prezident Truman je tomu nakloněn. Stalin namítl, že Velká Británie je proti tomu, jak ukázala po Jaltě jednání v ustaveném výboru; britský zástupce v něm jaltské úvahy o možném rozdělení Německa nechápal jako spojenecký plán, ale jako hrozbu Němcům; americký zástupce ve výboru se proti tomuto britskému výkladu nepostavil, a tak ani SSSR již rozčlenění Německa neprosazuje. Na schůzce šéfů tří vlád je sice ochoten o tom diskutovat, ale zastává názor, že oddělení některých částí od Německa nepovažuje za jeho rozdělení.

Hopkinsova jednání v Moskvě sice přivodila určitý pokrok ve velmocenských vztazích, zejména v otázce ustavení prozatímní polské vlády s účastí Poláků z londýnského exilu, ale k zásadnímu přelomu nedošlo. Sovětskými prioritami zůstávaly reparace a Polsko a své „celosvětové zájmy“, zejména o správu italských kolonií, vyjádřili Sověti až na postupimské konferenci.²⁶

Churchill sice v pamětech píše o svých dlouhých jednáních s Daviesem, ale z jeho textu vůbec nevyplývá, jak velice dramaticky jejich rozhovor chvílemi probíhal. Davies premiérovi tlumočil prezidentův názor na příčiny nebezpečné situace. „Je to rozdílný výklad toho, co skutečně obsahují jaltské dohody, a konflikty kvůli novým okolnostem, které způsobuje rychlé dosahování vojenského vítězství v Evropě; to na obou stranách vyvolává a živí strach, nedůvěru a podezírání.“ Podobně jako Hopkins v Moskvě, také Davies tlumočil v Londýně prezidentovo stanovisko: „Každou dohodu, kterou uzavřel prezident Roosevelt, je třeba co nejpřísněji dodržet. Pokud vzniknou rozdílné názory o obsahu těchto dohod, přeje si je objasnit. Jestliže jsou pro pokračování v jednotě nutná nová rozhodnutí, chce dosáhnout jasné shody o potřebných podmínkách k tomu.“ Davies poté Churchillovi sdělil prezidentův záměr: „Vzhledem k odpovědnosti, kterou musí převzít, je prezidentovým přáním získat příležitost k poznání maršála a dát maršálovi Stalinovi možnost, aby poznal jej... Prezident si proto přeje dostat příležitost k setkání s maršálem bezprostředně před plánovaným nastávajícím setkáním.“

Pak mluvil Churchill. Zlobil se na Charlese de Gaulla, který jedná svévolně bez ohledu na ostatní a musí být ostře „odkázán do patřičných mezí“, a ještě více na Tita, jenž obsazuje svévolně části Rakouska a oblast Terstu a jehož postoj zcela zrcadlí sovětskou politiku. Pokud jde o „Rusko“, byl premiér „živě a dokonce prudce kritický“ k sovětským

armádám a úředníkům v obsazených územích. „Co pokládá za ještě strašnější než komunismus, je ožívování metod tajné policie a gestapa. Důrazně mluvil o ‚železné oponě‘ Sovětů, kterou ‚spustili‘ před osvobozenými územími na východě, o nebezpečí tohoto oddělení od nich, atd., atd.“ Pak premiér mluvil o nebezpečích plynoucích ze stažení amerických vojsk z Evropy. „Bude to ‚hrozná věc‘, jestliže se americká vojska stáhnou z Evropy. Evropa by byla sražena na kolena a byla by vystavena Rudé armádě a komunismu. Také nelze připustit, aby se nyní stáhly americké ozbrojené síly, které postoupily asi o 120 mil na východ za hranice amerického okupačního pásma. Momentální hranice britských a amerických armád ve středním Německu se musí držet, aby komunismus neovládl a nekontroloval celou západní Evropu. Tato postavení jsou strategická; měla by se držet, aby se mohlo se Sověty vyjednávat, bez ohledu na skutečnost, že leží před dohodnutými okupačními oblastmi. Když jsem poukázal na to, že o těchto pásmech byla učiněna výslovná dohoda, řekl, že okolnosti se dalekosáhle změnily.“

Pak se Churchill vrátil k záměru prezidenta Trumana sejít se před konferencí šéfů vlád se Stalinem. „Byl jednak překvapen a také uražen, že by měl být vyloučen z prvního setkání se Stalinem po vítězství.“ Připomněl zásluhy Velké Británie a její podporu USA a prohlásil: „Proto by nemohl nikdy, nikdy souhlasit s dvojstrannou konferencí. Předložil by tuto otázku světové veřejnosti; takové setkání by byl přímo ‚obchod‘.“

Davies ve své zprávě píše, že až do této chvíle toho řekl málo. „Zde jsem ho však velmi úsečně přerušil; a zatímco jsem kráčel ke krbu, řekl jsem s potlačovaným vzrušením, že jsem sice v jeho domě hostem, že však nemohu připustit takové obviňování prezidenta Spojených států. Churchill mě přerušil stejně úsečně; a velmi velkoryse, jakož i upřímně, tím jsem si jist, odmítl takový výklad a prohlásil, že chtěl pouze říci, že takový názor by mohla mít nepřátelská veřejnost.“ Davies pak znovu shrnul poselství prezidenta Trumana a jeho úmysl „obnovit *tu* jednotu, která zajistila vítězství“. Vysvětlil potom Churchillovi své vlastní názory. To, co o tom ve své zprávě Davies napsal, plně potvrzuje Churchillovu charakteristiku o jeho postoji vůči SSSR. „Má krajní pochopení pro tamní režim. Dokonce napsal o svém působení v Moskvě knihu, podle níž byl natočen i film, který zřejmě v mnoha směrech sovětský systém přikrašloval.“²⁷

Uvážíme-li, že Davies byl v Moskvě vyslancem v době tamních vražedných monstrprocesů, decimování důstojnického sboru Rudé armády, všestranného upevňování brutálního totalitního režimu a sovětské spolupráce s nacistickým Německem, nelze se názoru britského premiéra příliš divit. Vždyť Davies vyčetl Churchillovi všechno možné, dokonce i jeho odpor proti bolševické revoluci v roce 1917, a ještě navíc

mu sdělil: „Jeho postoj vážně ohrožuje nejen budoucí, ale i současný mír. Předpoklad, že můžeme něco získat pomocí ‚tvrdé‘ politiky, zahrnuje podle mého mínění povážlivé riziko. A jestliže do takové situace přijde ještě další podezření (SSSR), že se Spojené státy a Velká Británie proti němu ‚spolčují‘, nebezpečí to ještě posílí.“²⁸

O něco později přišel další dramatický okamžik. „Řekl jsem, že otevřeně řečeno jsem si při jeho prudkých výpadech proti nebezpečí sovětské nadvlády a rozšíření komunismu v Evropě a vzhledem k takto vyjádřenému nedostatku důvěry k prohlášením dobré vůle ze strany sovětského vedení kladl otázku, zda je nyní premiér ochoten světu prohlásit, že on a Anglie učinili chybu, když nepodpořili Hitlera. Neboť pokud tomu rozumím, zastává nyní názor, jež v uplynulých čtyřech letech stále opakovali a vyhlašovali Hitler a Goebbels ve snaze rozbít spojeneckou jednotu a ‚rozdělit a panovat‘.“ Při takovém nepochopení a obviňování premiéra se nelze divit, že Churchill ještě uprostřed jednání s Daviesem sepsal pro Trumana nótu, v níž vysvětlil své stanovisko.²⁹ Davies na závěr své obsáhlé zprávy podal pochybnou charakteristiku britského premiéra a skončil takto: „Dalším výsledkem mise je, že ostří premiérova rozčarování z postoje naší země bylo podstatně otupeño.“ Správněji měl napsat, že Churchill pochopil, že se proti USA nedá nic dělat.

Spojené státy Churchillovu naléhání nevyhověly. Ve dnech 1. až 4. července se americká a britská vojska stáhla do svých okupačních pásem a americké, britské a francouzské jednotky mohly vstoupit do Berlína (jejich vstup do Vídně se po západních stížnostech uskutečnil až v průběhu postupimské konference). K tomu je třeba podotknout, že v Evropě nebyla předem dohodnuta žádná vojenská demarkační čára, o níž neustále píší různí autoři, kteří nic nevědí nebo vědět nechtějí. Dohodnuta byla okupační pásma. A tak i po stažení Američanů a Britů do nich Američané v Československu zůstávali dále na linii Karlovy Vary – Plzeň – České Budějovice, která byla po rychlém sovětském zásahu stanovena teprve 5. května 1945, když Američané oznámili svůj úmysl postoupit až na západní břehy Vltavy a Labe.³⁰ Z uvedených Churchillových požadavků je snad také dostatečně jasné, že dohodnuty nebyly ani nějaké „sféry vlivu“. Jinak by přece britský premiér nenavrhol „podat Rusům ruku co nejdále na východě“. To se ovšem nestalo a ještě před Postupimí západní mocnosti utrpěly porážku, když musely uznat polskou prozatímní vládu, rekonstruovanou koncem června 1945 podle sovětské vůle. Původní zcela komunistickou vládu, vytvořenou z takzvaného Lublinského výboru, uznala československá exilová vláda v Londýně 30. ledna, tedy ještě před Jaltou, a dala tak celému světu najevo, na čí straně stojí v závažném sporu mezi Západem a Sověty.